

УДК 37.036:374

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

А.Е.Бойко

Анотація. У статті розглядаються виховні можливості позашкільної освіти для розвитку та формування особистості, обґрунтовуються особливості творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку в позашкільних навчальних закладах.

Ключові слова: творче самовираження, молодший шкільний вік, позашкільні навчальні заклади.

Аннотация. В статье рассматриваются воспитательные возможности внешкольного образования для развития и формирования личности, обосновываются особенности творческого самовыражения детей младшего школьного возраста во внешкольных учреждениях.

Ключевые слова: творческое самовыражение, младший школьный возраст, внешкольные учреждения.

Summary. The article deals with the peculiarities of self-expression of primary school age children in the out-of-school institutions.

Key words: self-expression, primary school age, out-of-school institutions.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни і нововведення в освітній системі підсилюють актуальність питань самовираження особистості в її творчій діяльності. На сучасному етапі держава потребує громадян, яким властиві самостійність думки, підприємливість, спроможність проявляти свої здібності, нахили, бажання, ставлення, тобто, здатність до творчого самовираження, оскільки саме такі люди можуть плідно брати участь у подальшій розбудові суспільства.

Творче самовираження є активною діяльністю людини, що передбачає максимальне використання і розвиток її задатків та інтересів, а також дає можливість ефективно вирішувати суто практичні завдання у житті суспільства. Відсутність у шкільному виховному просторі необхідних умов для задоволення цієї потреби може призвести до того, що потенційні можливості до самовираження можуть згасати чи реалізовуватися в асоціальних формах.

Аналіз досліджень. Загальні питання формування творчої особистості в онтогенезі досліджували І.Бех, Л.Виготський, М.Гамезо, В.Давидов, Д.Ельконін, Г.Костюк, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн. Сутність творчого потенціалу та розвиток творчої активності дітей молодшого шкільного віку вивчали Л.Божович, Л.Венгер, О.Запорожець, О.Матюшкін, Ж.Піаже. Можливості для творчості підростаючого покоління у позашкільних навчальних закладах в сучасних соціокультурних умовах висвітлено в наукових працях О.Биковської, В.Вербицького, А.Корнієнко, О.Литовченко, В.Мачуського, Г.Пустовіта, Т.Сущенко, Л.Тихенко.

Як свідчить аналіз теоретичних положень та досвіду практичної роботи, у процесі освоєння навчальної діяльності та під її тиском значна частина учнів стають пасивними виконавцями завдань і закінчують школу безініціативними і непристосованими до життя членами суспільства. Щоб зберегти творчу тенденцію дошкільного віку, виникає необхідність підсилити її у молодшому шкільному віці, який є фундаментальним етапом становлення особистості дитини. Саме в цей період самовираження набуває актуальності у зв'язку зі зміною соціального середовища, адаптацією до учнівського колективу. Проте потреби в навчальних успіхах не завжди задовольняються в навчальній діяльності, що спричиняє спад мотивації до провідної діяльності та зумовлює значні труднощі для повноцінного розвитку дитини. Тому створити сприятливий освітній простір, в якому школярі мають можливість реалізувати власні інтереси та потреби, дозволяє специфіка діяльності позашкільного навчального закладу. Таким чином, проблема творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку у позашкільних навчальних закладах потребує окремого наукового дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування основних особливостей творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку у позашкільних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах потужним джерелом для творчого самовираження дитини як максимального розкриття її внутрішнього потенціалу стає позашкільний навчальний заклад, специфіка якого дозволяє швидко та адекватно реагувати на зміни

соціокультурних потреб підростаючого покоління. Саме позашкільний навчальний заклад забезпечує комфорті умови для здобуття дітьми та учнівською молоддю знань, умінь та навичок за інтересами й уподобаннями, а також сприяє розвитку, стимулюванню і реалізації їхнього духовного та творчого потенціалу. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з даної проблеми засвідчує, що сьогодні навчання і виховання дітей у позашкільних навчальних закладах слід розглядати не як додаток до навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, а як самостійний, і головне, самоцінний вид якісної освіти особистості, який ніколи ніякою школою замінений не буде, оскільки чим вище буде зростати рівень шкільної освіти, тим буде ширший спектр освітніх інтересів, уподобань і запитів особистості, які загальноосвітня школа задовольнити не може [7, с. 14].

Доцільно також підкреслити, що основною домінантою діяльності позашкільних навчальних закладів є орієнтація на життєвий успіх особистості саме через її творче самовираження. Характеризуючи виховні можливості позашкільної освіти, В.Вербицький вказує, що творче самовираження дитини в різних видах діяльності стає можливим, насамперед, через створення таких навчальних відносин, при яких кожна дитина прагне до максимальної реалізації своїх сил та творчих здібностей у власних і суспільних інтересах. Позашкільні навчальні заклади надають дітям широкі та нетрадиційні можливості для поліпшення психологічного здоров'я, знімаючи щоденні напруги заформалізованого шкільного життя [4, с. 3].

Таким чином, позашкільні навчальні заклади розглядаються науковцями як такі, що компенсують недоліки і протиріччя навчально-виховної діяльності не окремо взятих загальноосвітніх шкіл, а шкільної освіти в цілому.

У контексті даної проблеми, на нашу думку, творче самовираження дітей молодшого шкільного віку найефективніше відбувається в позашкільній діяльності за рахунок її основного принципу – добровільності (свобода вибору типів закладів та видів діяльності, відсутність примусу тощо).

Розкриємо основні особливості творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах, оскільки саме у молодшому шкільному віці закладаються підвалини особистості, основи морально-світоглядної й емоційної спрямованості, стилю та характеру поведінки й діяльності [6, с.519].

Важливою для нашого дослідження вважаємо наукові положення І.Беха про виховання сучасної дитини впродовж молодшого шкільного віку. Він вказує, що в умовах інтенсифікації суспільного життя дитина отримує реальну можливість спостерігати такі різноманітні за соціальною значущістю ситуації, в яких перебувають ті, хто її оточує, їхній спосіб вирішення проблем. Також дитина має змогу відмічати відмінності між людьми, які раніше були недоступними її розумінню через обмеженість відповідного досвіду, на основі якого вона могла б сформувати уявлення про існування у іншої людини переживань, відмінних від її власних [1, с. 91]. Тотальна культурна експансія викликає у дітей молодшого шкільного віку ті психічні процеси, які були визначальними для наступного підліткового віку.

По-перше, це стосується процесу рефлексії, тобто здатності виділяти та аналізувати власні психічні стани, усвідомлювати зміст своїх думок, міркувань (“Я зараз думаю про...”) тощо. До рефлексивних процесів відноситься і пізнання своєї обмеженості (“Я так ще не вмію...”), і власна здатність переходити межі свої наявних можливостей, шукати й знаходити засоби їх поширення [9, с.15]. За допомогою рефлексії молодший школяр стає суб’єктом навчальної діяльності, поведінки та спілкування. Тож, як вказує І.Бех, “суб’єктність стає дійсним фундаментальним психологічним новоутворенням сучасної дитини молодшого шкільного віку, з яким нам слід рахуватися” [1, с. 93]. Сферами існування рефлексивних процесів виступають:

1. Мислення, яке не може обійтися без рефлексії для усвідомлення підґрунтя власних дій, оскільки воно спрямоване на розв’язання задач. Саме в дослідженнях цієї сфери сформувалось широко поширене розуміння феномену “рефлексія” як спрямованості мислення на самого себе, на власні процеси і власні продукти.

2. Комунікація і кооперація, в якій рефлексія виступає механізмом виходу з позиції “над”, “поза”, що забезпечують координацію дій і організацію взаєморозуміння партнерів.

3. Самосвідомість, яка потребує рефлексії при самовизначенні внутрішніх орієнтирів та способів розмежування “Я” і “не-Я”. Тут відбувається діалог молодшого школяра з самим собою з приводу своєї компетентності чи особистісної розвиненості, порівняння з самим собою та фіксація власних змін. Лише в цій сфері молодший школяр стає по-справжньому здатним до самозміни, він учить і виховує самого себе (за допомогою дорослого й інших дітей) [2, с. 673-674].

Рефлексія змінює погляд молодшого школяра на оточуючий світ, виробляє свій особистий погляд, самостійну думку, в тому числі й на важливість для себе здобуття нових знань. Взаємодія з

ровесниками при вирішенні навчальної проблеми передбачає необхідність виявляти різницю своїх способів дій від дій інших, координувати і будувати спільні дії з урахуванням позиції кожного. Співробітництво допомагає краще пізнати один одного і самого себе, диференціювати оцінки, більш приязно ставитися до товаришів і більш критично до самого себе. Завдання розвивати навчальну самостійність та ініціативність в організації спільних дій з ровесниками – це головна умова розвитку рефлексії і народження учня як суб'єкта навчальної діяльності. Також, до новоутворень цього віку Е.Еріксон відносить ще й почуття компетентності психологічної й соціальної, в основі якої лежить диференційована оцінка своїх можливостей (“можу – не можу”), критична оцінка своїх знань і вмінь [9, с. 16].

По-друге, більш системним і змістовно диференційованішим стає процес індивідуалізації сучасного молодшого школяра. Нинішня дитина молодшого шкільного віку прагне проявити себе, вичленити своє “Я”, протиставити себе іншим, виразити власну позицію щодо інших людей, отримати від них визнання її самостійності, посівши активне місце у різноманітних соціальних відносинах, де її “Я” виступає на рівні з іншими, що забезпечує розвиток у неї нового ступеня самоусвідомлення себе у суспільстві.

Цілісну різнорівневу освітню систему, яка дозволяє індивідуалізувати навчально-виховний шлях дитини в межах єдиного соціокультурного простору України, за твердженням Г.Пустовіта, на сьогоднішній день складають позашкільні навчальні заклади. Зокрема, за такого підходу забезпечується:

динамічність навчально-виховного процесу як соціально-педагогічного явища, яке є природною складовою життя дитини і дає змогу ефективно розкривати і реалізовувати її освітні, а в подальшому – і життєві потреби;

стимулювання творчої активності особистості, розвиток її інтересів, уподобань, обдарувань та здатності до самостійного вирішення освітніх завдань і розмаїття дитячих життєвих проблем за умови самовдосконалення й самоосвіти;

активне і дієве засвоєння змісту позашкільної освіти, набуття навичок ефективного проектування умов для застосування набутих знань, умінь та навичок у будь-яких навчально-виховних і життєвих ситуаціях;

узагальнення життєвого досвіду особистості на основі формування її системи цінностей, вироблення умінь самостійного оцінювання життєвих ситуацій і побудови на цій системі цінностей власної поведінки і діяльності у соціокультурному і соціоприродному середовищі;

наступність змісту різних видів освіти і виховання особистості з урахуванням еволюції її свідомості та розвиток всієї різноманітності її життєдіяльності у соціумі [8, с. 3].

Наступною характерною особливістю цього вікового періоду є формування самосвідомості, рушійною силою якої, за твердженням С.Рубінштейна, є зростаюча реальна самостійність особистості, яка виражається в зміні її взаємовідносин. Дитина молодшого шкільного віку вже стає більш самостійною, незалежною від дорослого, розширюються та ускладнюються її відносини з оточуючими. Це дає можливість для значно повнішого і глибшого пізнання себе, оцінювання позитивних і негативних якостей не лише себе, а й своїх однолітків. В цей період активно розвивається така важлива форма вираження самосвідомості як самооцінка. Молодші школярі, перш за все, усвідомлюють ті особливості поведінки, які найчастіше оцінюються оточуючими і від яких, відповідно, в більшій мірі залежить їх статус в групі. Це зумовлюється прагненням дитини до взаєморозуміння, співпадання свого ставлення й оцінки оточуючого з оцінкою й ставленням дорослого. При переході від дошкільного до молодшого шкільного віку у дитини відбувається поступова втрата безпосередності у соціальних відносинах, спостерігається узагальнення переживань, пов'язаних з оцінкою оточуючих, йде розвиток самоконтролю (Д.Ельконін). Таким чином, для розвитку творчого самовираження дитини молодшого шкільного віку велику увагу слід приділяти формуванню її адекватної самооцінки і здатності довести власну точку зору, свій вибір.

Інтенсивний розвиток емоційно-почуттєвої сфери властивий саме дітям молодшого шкільного віку – загострений інтерес і підвищена емоційна вразливість на безпосереднє враження органів чуття. На цій основі розвивається емпатія, тобто здатність до співпереживання, яка тісно пов'язана з творчою уявою. Характерною особливістю молодших школярів, за дослідженнями П.Якобсона, є емоційна вразливість, чутливість до всього яскравого, незвичайного, барвистого. Розвиток емоційної сприйнятливості неможливий без залучення дитини до емоційної культури, яка сприяє оформленню індивідуальної творчої природи людини, оскільки культура почуттів виробляється в процесі пізнавального процесу, що постійно її супроводжує. Зазначимо, що лише конкретний чуттєвий образ явища призводить до

виникнення у дитини емоційного переживання і зародження задуму, який потім втілюється у виразній формі, що чуттєво сприймається.

Формування мотиваційної сфери молодших школярів відбувається у вигляді мотиваційної готовності дитини до різних, у тому числі нових для неї, видів діяльності, підпорядкуванні мотивів і на цій основі зароджуються індивідуальні нахили й здібності до конкретних видів діяльності. Серед соціальних мотивів, що істотно впливають на поведінку дитини цього вікового періоду, виділяють такі: мотиви, пов'язані з інтересом дітей до світу дорослих і встановлення позитивних взаємин з ними; мотиви самоствердження, особистісних досягнень; змагальні мотиви (виграти, перемагати, бути краще за всіх); різні процесуальні мотиви. Майже всі названі мотиви є проявом потреби молодшого школяра у визнанні і схваленні. Саме мотивація досягнення в молодшому шкільному віці стає домінуючою. Діти з усією наполегливістю намагаються виконати завдання правильно, отримати потрібний результат. І хоча вона зазвичай поєднується з мотивом отримання високої оцінки своєї роботи (відмітки чи схвалення дорослих), все ж орієнтує учня на якість і результативність навчальних дій незалежно від цієї зовнішньої оцінки, тим самим сприяючи формуванню саморегуляції. Суттєво, що розвиток мотиваційної сфери відбувається не тільки по відношенню до навчальної діяльності, але й охоплює практично все коло соціально значущих зв'язків та стосунків молодшого школяра, тобто є показником його особистісного розвитку.

Від ступеню мотиваційного напруження залежить процес творчості, наприклад, перехід від довільного логічного пошуку до інтуїтивного рішення. Однією з потреб дитини у молодшому шкільному віці є потреба у самоствердженні, самоповазі, самовираженні. Так, В.Давидов вказує, що сутність особистості пов'язана з її творчими можливостями, з її здатністю створювати нові форми суспільного життя, а основна потреба людини як особистості – це потреба у створенні світу і самої себе. Пізнаючи навколишній світ, молодший школяр відчуває потребу у творчому самовираженні і свободі, а коли дитина має змогу вільно й творчо самовиражатися, вона дедалі більше пізнає себе і відкриває для оточуючих нове в собі [5].

На основі новоутворень, що виникають, з'являються тенденції і до зміни ціннісних орієнтацій дитини, які вступають у протиріччя з існуючою системою мотивів і потреб, визначаючи їх якісну перебудову. Через активне залучення до норм суспільства у молодшого школяра вже чітко відмічається нарощування й розвиток найважливіших компонентів ціннісних орієнтацій та їх адекватно мотивоване вираження в діяльності, поведінці та міжособистісних взаєминах.

Новим моментом, що призводить до виникнення у молодшого школяра різноманітних переживань, є не тільки навчальна діяльність, але й колектив класу, з яким виникають нові соціальні зв'язки. Ці зв'язки утворюються на основі різноманітних видів спілкування, які викликані діловими взаєминами при виконанні різних доручень, загальною відповідальністю за дії, здійснювані класом, взаємною симпатією тощо. Міжособистісні відносини сприяють формуванню у молодшому шкільному віці таких вольових рис характеру, як самостійність, впевненість у своїх силах, витримка, наполегливість і т. ін. На нашу думку, ці риси є показниками розвиненої здатності дитини до творчості, а саме: здатність самостійно апробувати і застосувати конструктивні ідеї, приймати самостійні рішення у невизначених ситуаціях і долати труднощі, не кидати розпочате на півдорозі, зважено ризикувати, вдало використовувати відому інформацію і здобувати нову тощо.

Слід зауважити, що внаслідок зміни провідної діяльності з ігрової на навчальну, у молодших школярів виникають певні труднощі в навчально-виховному процесі. На жаль, в сучасній загальноосвітній школі педагог веде дитину всередині лише однієї провідної діяльності, намагаючись виконати вимоги програм, що направлені на розвиток знань, умінь і навичок, ігноруючи ігрову діяльність. Оскільки в молодшому шкільному віці ігрова діяльність посідає ще значне місце, позашкільні навчальні заклади мають змогу створити сприятливі умови для її використання у навчально-виховному процесі. Тому для розвитку творчого самовираження молодшого школяра слід використовувати гру, оскільки вона, за твердженням Л.Божович, є тим механізмом, який “переводить вимоги соціального середовища у потреби самої дитини. Вона сама визначає, як слід поводитися в тій чи іншій ситуації... Нагородою є почуття власного задоволення та радості, викликані виконанням своєї ігрової ролі” [3, с. 96]. Отже, ігрова діяльність є основним джерелом емоцій молодших школярів, хоча в цьому віці ігрова мотивація зміщується з процесу на результат. Діти грають, щоб одержати визнання як з боку ровесників, так і дорослих. Таким чином, сам хід розвитку ігрової діяльності спричиняє появу навчальної мотивації, при якій дії виконують заради нових умінь, знань, нових успіхів.

Враховуючи те, що гра є процесуальним, а не продуктивним видом діяльності, дитина по-своєму трансформує навколишній світ, що часто призводить до нових і нетрадиційних результатів. У процесі ігрової діяльності у молодшого школяра формується здатність створювати узагальнені типові образи,

увно перетворюючи їх, що є передумовою творчого розвитку особистості. Тому, ми вважаємо за доцільне використовувати у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу ігрові форми, що стане важливим чинником підвищення реалізації творчого самовираження молодших школярів, їхньої здатність до продукування нестандартних ідей та оригінальних рішень.

Отже, молодший шкільний вік – це період позитивних змін і перетворень, що відбуваються з особистістю дитини. Тому таким важливим є рівень досягнень, здійснених кожною особистістю на даному віковому етапі. Якщо в цьому віці дитина не відчує радості пізнання, не набуває упевненості у своїх здібностях і можливостях, зробити це надалі (за рамками сензитивного періоду) буде значно важче. Чим більше позитивних надбань буде у молодшого школяра, тим легше він впорається з майбутніми життєвими труднощами.

Висновки. Означене нами вище дозволяє сформулювати висновок про те, що молодший шкільний вік є періодом інтенсивного особистісного становлення особистості і характеризується сензитивністю до творчої діяльності. У цьому віці існує цілісна система об'єктивних і суб'єктивних передумов для успішного творчого самовираження дітей в різних видах діяльності та за допомогою різних засобів. Розгалужена система позашкільних навчальних закладів за змістом і спрямованістю своєї діяльності сьогодні стає важливим освітнім центром для творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку.

Цілеспрямоване розроблення педагогічних умов, за яких можливе ефективне творче самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах, стане перспективою наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підр. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
3. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.-Воронеж : Ин-т практической психологии, 1995. – 352 с.
4. Вербицький В.В. Позашкільна освіта у вимірі ХХІ століття / В. В. Вербицький // Позашкільна освіта: історичні поступки та здобутки / за заг. ред. В. В. Вербицького. – К. : АБЕРС, 2008. – 328 с.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 230 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 14-19.
8. Пустовіт Г.П. Формування творчої особистості у позашкільних навчальних закладах: теоретичний аспект / Г. П. Пустовіт // Позашкільна освіта і виховання. – 2007. – № 1. – С. 2-8.
9. Шевченко Н.О. Особистість молодшого школяра / Н. О. Шевченко. – К. : Главник, 2008. – 128 с.